

ŪKISKAITA KAIP EKONOMINĖ SOCIALIZMO KATEGORIJA IR KAIP SOCIALISTINIO ŪKININKAVIMO METODAS

V. KINDURYS

Ūkiskaitos problema socializmo politinės ekonomijos kurse užima gana svarbią vietą. Politinė ekonomija apibūdina tam tikrą socialistinių gamybinių santykių posistemį, kurį išreiškia ūkiskaita kaip ekonominė socializmo kategorija. Šios kategorijos analizė įgalina atskleisti gamybinių santykių tarp visos visuomenės ir atskirų gamybinių įmonių (susivienijimų), taip pat tarp pačių įmonių (susivienijimų) bei tarp įmonių (susivienijimų) ir jų struktūrinių grandžių pobūdį.

Tačiau kol kas mokyimo priemonėse ir mokslinėje ekonominėje literatūroje išlieka nemaža diskutuotinių, įvairiai, o kartais ir prieštaringai aiškinamų šios problemos klausimų. Kurį laiką buvo sprendžiamas klausimas, ar ūkiskaita yra socialistinio ūkininkavimo metodas, ar socializmo ekonominė kategorija. Pastaruoju metu įrodinėjama, kad ūkiskaita suderina, suvienija abi šias prasmes. Iki šiol dar neatskleistas ūkiskaitos ryšys su prekiniais-piniginiiais santykiais, labai įvairiai aiškinamos jos būtinumą lemiančios priežastys. Dabar ekonominėje literatūroje diskutuojama ne tik dėl ūkiskaitinių santykių prigimties, bruožų, esmės, bet ir dėl jų sferos, t. y. jų paplitimo ribų ir pan. Nuomonių skirtumas čia paminėtais klausimais iš esmės lemia tai, kad atskiri autoriai nevienodai supranta ūkiskaitos prigimtį bei esmę, kad jie kartais nepastebi skirtumo tarp ūkiskaitos kaip socialistinio ūkininkavimo metodo ir jos objektyvaus pagrindo ir kt.

Sio straipsnio autoriaus tikslas pabandyti atskleisti objektyvaus ūkiskaitos būtinumo priežastis, jos prigimtį, ūkiskaitos kaip ekonominės socializmo kategorijos ir kaip socialistinio planinio ūkininkavimo metodo esmę. Siems klausimams politinės ekonomijos vadovėliuose kol kas skiriama nedaug vietos.

Objektyvus ūkiskaitos būtinumas

Pastaruoju metu tarybinėje ekonominėje literatūroje bei socialistinio ūkininkavimo praktikoje ūkiskaita suprantama, iš vienos pusės, kaip socializmo ekonominė kategorija, iš kitos — kaip planinio socialistinio ūkininkavimo metodas (1, p. 322—327; 2, p. 15; 3, p. 27—32; 6, p. 97—99; 15, p. 17—28). Tiesa, ir dabar pasitaiko autorių, kurie ūkiskaitos nelaiko ekonomine kategorija (žr.: 9, p. 69). Kadangi ūkiskaitos turinys išreiškia tarytum dvejopą prasmę, tai labai svarbu atskleisti jos socialinę ekonominę esmę šių dviejų vieno ekonominio reiškinio pusių tarpusavio ryšį, subordinavimą. Nuo to, suprantama, daug priklauso ūkiskaitos diegimo atskirose gamybos grandyse (gamybinėje įmonėje, susivienijime, pašakėje, šakoje bei jų vidiniuose padalinuose) nuoseklumas, ūkiskaitos organizavimo principų stiprinimas, jos vaidmuo didinant visuomeninės gamybos efektyvumą.

Norėdami atskleisti ūkiskaitos esmę, pirmiausia pabandykime išsiaiškinti jos objektyvų būtinumą lėmusias priežastis.

Ūkiskaitos objektyvaus būtinumo, kaip ir jos esmės, klausimu ekonominėje literatūroje yra daug įvairių nuomonių. Siame darbe paminėsime tik svarbiausias iš jų.

Atsakydami į klausimą, kodėl socializmo sąlygomis objektyviai būtina ūkiskaita, turime turėti galvoje tai, kad ūkininkavimo metodai ir jiems atstovaujanti ekonominių santykių formos nėra atsitiktiniai, visiškai laisvai pasirenkami. Šiuos metodus lemia atitinkamos objektyvios ekonominės prielaidos. Kitais žodžiais tariant, visuomenė, pasirinkdama ūkininkavimo metodus, turi atsižvelgti į socialistinio gamybos būdo ypatumus.

Viena tarybinių ekonomistų grupė mano, kad objektyvų ūkiskaitos būtinumą lemia socialistiniai gamybiniai (ekonominiai) santykiai. Kai kurie šios koncepcijos atstovai mėgina tvirtinti, kad ūkiskaitos būtinumą sąlygoja visa šių santykių sistema (12, p. 33–36), o kiti — kad tik visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė (2, p. 15). Šie autoriai tam tikra prasme yra teisūs. Tačiau reikia ieškoti konkretesnių, t. y. tiesiogiai lemiančių ūkiskaitos būtinumą priežasčių. Mat priešingu atveju galėtume padaryti išvadą, kad ūkiskaita visiškai išreiškia socialistinius gamybinius (ekonominius) santykius (jų sistemą). Faktiškai visų ekonominių socializmo kategorijų objektyvų būtinumą pačia bendriausia prasme sąlygoja socialistiniai gamybiniai santykiai ir jų ekonominis pagrindas — visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė, o pastarosios savo ruožtu išreiškia atitinkamus jų gamybinių santykių kaip sistemos posistemius, t. y. tik tam tikrus socialistinių gamybinių santykių sluoksnius.

Kita autorių grupė mėgina įrodinėti, kad ūkiskaitos būtinumo priežastis yra socializmo ekonominiai dėsniai. Dalis šios koncepcijos šalininkų teigia, kad ūkiskaitos objektyvų būtinumą lemia visa socializmo ekonominių dėsnių sistema (10, p. 12). Kita paminėtosios nuomonės šalininkų dalis mano, kad ūkiskaitą sąlygoja vienas kuris nors ekonominis socializmo dėsnis. Dažniausiai minimas vertės dėsnis, kaip ūkiskaitos objektyvaus būtinumo pagrindas (7, p. 44; 5, p. 10; 14, p. 43).

Visi autoriai, kurie objektyvų ūkiskaitos būtinumą grindžia ekonomiais socializmo dėsniais, yra teisūs tik iš dalies. Mat ūkiskaita iš tikrųjų yra susijusi su šiais dėsniais. Galiausiai ji yra ekonominių socializmo dėsnių pasireiškimo bei naudojimo forma pagrindinėse socialistinės gamybos grandyse. Tačiau toks ūkiskaitos ir ekonominių dėsnių tarpusavio ryšys nėra priežastinis-rezultatinis. Ekonominiai (gamybiniai) santykiai ir jų pasireiškimo formos sąlygoja ekonominius dėsnius. Tačiau tarp jų nėra tokio atvirkštinio ryšio. Jeigu šis ryšys įgautų priežastinį-rezultatinį pobūdį, tai ūkiskaitos būtinumo klausimą reiktų gvildinti kartu atskleidžiant ir ekonominių dėsnių (kaip šio būtinumo priežasties) turinį. Kita vertus, aiškindami ekonominių dėsnių ir ūkiskaitos sąveiką, turėtume atskleisti pačios ūkiskaitos esmę. Tačiau abiem atvejais objektyvaus ūkiskaitos būtinumo priežasčių klausimas kaip savarankiškas neiškiltų. Taigi ūkiskaita nėra ekonominių socializmo dėsnių veikimo tiesioginis rezultatas. Ūkiskaita tiesiogiai susijusi su socializmo ekonomiais dėsniais ją organizuojant, t. y. ją naudojant kaip planinio ūkininkavimo metodą. Galbūt ekonominiai socializmo dėsniai tiesiogiai lemia šio ūkininkavimo metodo pobūdį, jo naudojimo efektyvumą, veiksmingumą, o ne objektyvaus būtinumo priežastis. Tokia išvada verčia ieškoti tiesioginių ūkiskaitos būtinumo priežasčių.

Kai kurie tarybiniai ekonomistai, suprasdami, kad neįmanoma objektyvaus ūkiskaitos būtinumo pagrįsti socializmo ekonominių dėsnių sistema bei socialistiniais gamybiniais santykiais, mėgina išskirti tik tam tikrus šių santykių elementus (būdingus žemesniajai komunistinės visuomenės fazei).

Tam tikru mastu paplitusi tarybinėje ekonominėje literatūroje nuomonė, kurios šalininkai mano, kad objektyvų ūkiskaitos būtinumą lemia prekiniai-piniginiai santykiai (4, p. 12). Tokia išvada nepakankamai pagrįsta. Šiuo atveju klausimas dėl objektyvaus ūkiskaitos būtinumo priežasčių pakeičiamas klausimu apie jos ryšį su prekiniais-piginiais santykiais.

Paminėtosios koncepcijos atstovai tvirtina, jog ūkiskaita egzistuoja todėl, kad darbo produktų mainai vyksta pirkimo-pardavimo forma, kad gamybinių grandžių išlaidos ir gautos pajamos palyginamos pinigine išraiška. Taip aiškinant objektyvaus ūkiskaitos būtinumo priežastis, neatsižvelgiama į tai, kad kapitalizmo sąlygomis prekinį-piginį santykių pasireiškimo sfera yra daug platesnė negu socialistinėje visuomenėje. Tačiau kapitalistinio ūkininkavimo metodas yra ne ūkiskaita, o komercinis skaičiavimas. Šio ūkininkavimo metodo funkcinė paskirtis — užtikrinti kapitalistams kuo didesnį pelną panaudojant kuo mažiau avansuoto kapitalo ir išnaudojant darbo žmones. Svarbiausi jo bruožai — konkurencinė kova bei komercinė paslaptis. Tuo tarpu ūkiskaitos funkcinė paskirtis — užtikrinti gamybinėms grandims produkcijos gamybą su kuo mažiausiomis gyvojo ir sudaiktintojo darbo sąnaudomis, kuo geriau tenkinti liaudies ūkio ir gyventojų poreikius tam tikrai produkcijai. Ūkiskaitiniais santykiams, kaip socialistinių gamybinių santykių sistemai, būdingi gamybinių kolektyvų socialistinio bendradarbiavimo ir draugiškos pagalbos, pasikeitimo pažangia patirtimi santykiai.

Bet koks ūkininkavimo metodas numato gamybos sąnaudų (išlaidų) palyginimą su gautais ūkinės veiklos rezultatais (pajamomis). Prekinų-piginį santykių sąlygomis toks palyginimas galimas tik vertine (pinigine) išraiška. Todėl ūkiskaita, kaip socialistinio ūkininkavimo metodas, yra susijusi su prekiniais-piginiais santykiais ir atitinkamomis jų kategorijomis (kaina, pelnas ir kt.), bet ne sąlygota šių santykių.

Autoriai, kurie, aiškindami objektyvų ūkiskaitos būtinumą, remiasi prekiniais-piginiais santykiais, pabrėžia, kad komunizmo sąlygomis, išnykus prekiniams-piginiams santykiams, bus nereikalinga ir ūkiskaita. Tačiau, atskleidžiant ūkiskaitos nykimo priežastis, reikia turėti galvoje esminius socialistinių gamybinių jėgų ir gamybinių santykių pokyčius, kurie vyksta kuriant komunistinę visuomenę. Komunizmo sąlygomis išnyks esminiai socialiniai ekonominiai darbo skirtumai, jis kiekvienam visuomenės nariui taps pirmąja gyvenimo reikme. Taps nereikalingas gamybinių kolektyvų ekonominis skatinimas, nereikės materialiai skatinti ir atskirų darbuotojų.

Ekonmistai, kurie prekinis-piginis santykius ir vertės dėsnį laiko ūkiskaitos objektyvaus būtinumo priežastimi, daro tam tikras metodologines klaidas. Pirmiausia ekonominius santykius jie kildina iš ekonominių dėsnų. Iš tikrųjų ekonominiai dėsniai nesąlygoja ekonominių santykių, o išreiškia jiems būdingus priežastinius-rezultatus ryšius. Antra, ūkiskaitiniais santykiams būdingą bruožą (jų ryšį su prekiniais-piginiais santykiais) skelbia ūkiskaitos būtinumo priežastimi, t. y. paties šio bruožo egzistavimo priežastimi. Tai jau tautologija. Vadinasi, toks ūkiskaitos būtinumo priežasčių aiškinimas yra nepagrįstas.

Kai kurie ekonomistai teigia, kad objektyvų ūkiskaitos būtinumą lemia planingumo ir prekinų-piginį santykių prieštarumai. Jų nuomone, šių prieštarumų panaikinimo forma yra ūkiskaita (13, p. 5). Mūsų nuomone, socializmo sąlygomis planingumas ir prekiniai-piginiai santykiai negali būti priešpriešinami vieni kitiems. Kategorija „planingumas“ gali būti priešpastatoma sąvokai „stichiškumas“. Prekinėi-pigininei ekonominių ryšių formai gali būti priešpastatyta neprekinė jų forma. Socializmo sąlygomis prekiniai-piginiai santykiai turi planinį pobūdį — neprieštarauja planingumui. Vadinasi, jie negali būti ir priešpastatomi. Mat prekinų-piginį santykių, kaip ir planingumo, ekonominį pagrindą

sudaro socialistinė visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė. Prekiniai-piniginiai santykiai socializmo sąlygomis yra planingai reguliojami.

V. Ivančenka įvelgia kelias objektyvaus ūkiskaitos, kaip ekonominės kategorijos, būtinumo priežastis. Pasak jo, ūkiskaitos būtinumą lemia: santykinis ekonominis gamybinių įmonių atskirumas; prekiniai-piniginiai santykiai; dviejų visuomeninės nuosavybės formų buvimas; materialinių gėrybių skirstymas pagal darbą (6, p. 98). Ši nuomonė tam tikra prasme yra įdomi pirmiausia tuo, kad mėginama išskirti ne vieną, o kelias priežastis, antra, tuo, kad paminėtosios priežastys yra susijusios su socialistinio gamybos būdo ypatumais, t. y. su gamybinių jėgų išsivystymo ir socialistinių gamybinių santykių subrendimo lygiu. Be abejo, šioje koncepcijoje yra ir tikslintinių momentų.

Objektyvaus ūkiskaitos būtinumo priežasčių reikėtų ieškoti socialistinio gamybos būdo ypatumuose ir pirmiausia tuose socialistinių gamybinių santykių elementuose, kurie yra susiję su santykinio gamybinių įmonių (susivienijimų) atskirumu. Mat ūkiskaitą, kaip ekonominę socializmo kategoriją, sąlygoja ne visa socialistinių gamybinių santykių sistema, o tik tie elementai, kurie susiję su santykinio ekonominio gamybos grandžių atskirumo pasireiškimo formomis bei šį atskirumą lėmusiomis prielaidomis (priežastimis).

Aiškinantis ūkiskaitos būtinumo priežastis, reikia turėti galvoje tai, kad jos tam tikra prasme yra susijusios su socialistinės visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės santykių specifiškumu, palyginti juos su komunistinės nuosavybės santykiais. Paminėtų santykių specifiškumas reiškėsi tuo, kad žemesniojoje komunistinės visuomenės fazėje jiems yra būdingi santykinio ekonominio atskirumo elementai. Šie elementai, kaip ir liaudies ūkio vieningumą lemiantys momentai, sudaro visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės turinį. Socializmo sąlygomis atskiras gamybinės grandis vienija visuomeninę gamybos priemonių nuosavybę. Vadinasi, esminiai, lemiami pirminės gamybos grandies (gamybinės įmonės, susivienijimo) bruožai apibūdina ją kaip vieningo, planingai besivystančio liaudies ūkio organinę ląstelę. Tačiau žemesniojoje komunistinės visuomenės fazėje visaliaudiniam (suprantama, ir kolūkiniam-kooperatiniam) gamybos priemonių suvisuomeninimui būdinga tai, kad atskiros pirminės gamybos grandys funkcionuoja tokiomis aplinkybėmis, kurios sąlygoja tam tikrą santykinį ekonominį šių grandžių atskirumą. Socialistinėje visuomenėje gamybinių įmonių (susivienijimų) tarpusavio ekonominiai santykiai įgauna dvejopą pobūdį, t. y. kartu reiškiasi kaip tiesiogiai visuomeniniai (planiniai) ir netiesioginiai (prekiniai-piniginiai).

Jeigu atsižvelgsime į tai, kad visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės specifiškumas, kuris reiškiasi kaip atskirų gamybos grandžių santykinis ekonominis atskirumas*, yra viena iš priežasčių, dėl kurios socializmo sąlygomis išlieka prekiniai-piniginiai santykiai, tai pasidarys aiškus ūkiskaitos būtinumo ryšys su prekinė-piniginių santykių būtinumu socialistinėje visuomenėje. Tačiau tokia nuomonė jokių būdu nereiškia, kad ūkiskaitos būtinumo priežastys turi būti traktuojamos kaip vien tik socialistinės gamybos pirminių grandžių santykinis ekonominis atskirumas ir su juo susijęs prekinė-piniginių santykių būtinumas socializmo sąlygomis. Pirmiausia reikia atminti, kad gamybinė įmonė (susivienijimas) yra sudedamoji vieningo ūkinio organizmo, t. y. planingai funkcionuojančio liaudies ūkio, grandis.

Atskleidžiant tiesiogines ūkiskaitos būtinumo priežastis, reikia būtinai remtis ne tik socialistinių gamybinių santykių ir jų ekonominio pagrindų (visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės) specifiškumu pirmojoje

* Šiuo klausimu plačiau žr.: V. Kinduryš. Santykinis ekonominis socialistinių įmonių atskirumas (teoriniai bei metodologiniai klausimai).— LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Ekonomika, 1978, t. XV, p. 17—29.

komunistinės visuomenės fazėje, bet ir gamybinių jėgų išsivystymo lygiu ir šiuo pagrindu pasiektu gamybos suvisuomeninimo laipsniu. Svarbu reikiamai išskirti tą gamybinių jėgų išsivystymo lygio ir gamybos suvisuomeninimo pusę, kuri tiesiogiai reiškiasi kaip priežastis, nulemianti santykinį ekonominį gamybinių grandžių atskirumą. Tokia priežastis yra darbo turinys ir pobūdis socializmo sąlygomis.

Darbo turinį ir pobūdį suvokiame kaip dvi organiškai susijusias vieno reiškinio (proceso) puses, tačiau kartu ir kaip dvi sąvokas, kurioms būdinga nevienoda prasmė. Darbo turinys atspindi tam tikrą gamybinių jėgų išsivystymo lygį, būtent, kokie darbo procese naudojami asmeniniai ir daiktiniai gamybos veiksniai, kaip jie sujungiami technologiškai. Darbo turinys keičiasi priklausomai nuo gamybos priemonių ir darbo jėgos išsivystymo lygio, nuo mokslo bei technikos revoliucijos masto ir vystymosi tempų. Darbo pobūdis, kaip ekonominė kategorija, atspindi gamybinius santykius, susidarancius tarp gamintojų pačioje gamyboje. Gamybinių santykių, kurie atspindi darbo pobūdžiu, bruožus iš esmės nulemia visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės santykiai, kaip svarbiausias socialistinių gamybinių santykių elementas (pagrindinis gamybinis santykis). Dėl to, atskleisdami santykinio ekonominio gamybinių grandžių atskirumą, kaip vieną iš ūkiskaitos būtinumo priežasčių, ir rėmėmės visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės specifiškumu. O tai sąlygoja gamybos grandžių tarpusavio santykių bei jų santykių su visuomene pobūdį.

Norint nuodugniau atskleisti santykinio ekonominio atskirumo bei ūkiskaitos būtinumą, reikia atsižvelgti į visuomeninio darbo pasidalijimo procesą socializmo sąlygomis. Šiuolaikinė mokslo ir technikos pažanga objektyviai reikalauja vis labiau specializuoti įvairias gamybos funkcijas gilinant darbo pasidalijimą. Tai daro socialistinių gamybinių įmonių (susivienijimų) tarpusavio ūkinius ryšius vis sudėtingesnius. Tuo pačiu socialistiniam darbo pasidalijimui būdingas ne tik jo gilėjimas, bet ir atskirų konkretaus darbo rūšių integracijos procesas, kuris tiesiogiai siejasi su gamybos koncentravimu.

Visuomeninis darbo pasidalijimas socialistinėje visuomenėje yra platinė visuomeninio darbo organizavimo forma liaudies ūkio mastu. Socializmo sąlygomis egzistuoja dvi prieštaringos, bet kartu viena antros nepažeigiančios visuomeninio darbo pasidalijimo formos: ekonominis visuomeninio darbo bendrumas ir santykinis ekonominis darbo atskirumas.

Skiriamos dvi visuomeninio darbo pasidalijimo pusės: gamybinė techninė ir socialinė ekonominė. Socialistinis visuomeninis darbo pasidalijimas socialine ekonomine, o ne gamybine technine prasme tiesiogiai susijęs su santykiniu ekonominiu gamybos grandžių atskirumu. Visuomeninis darbo pasidalijimas (jo socialinė ekonominė pusė) gali reikštis kaip ekonominio atskirumo forma tik esant atitinkamoms specifinėms sąlygoms, kurias lemia būtent ne pats darbo pasidalijimas, o konkretus istorinis visuomeninio darbo pasidalijimo etapas. Visuomeninis darbo pasidalijimas užtikrina gamintojų priklausomumo vienas nuo kito objektyvų būtinumą, o ekonominis atskirumas — tai specifiniai gamybos grandžių santykiai individualinės reprodukcijos požiūriu.

Socialistinės gamybos grandžių atskirumas turi šias dvi puses: 1) santykinį ekonominį gyvojo darbo atskirumą. 2) santykinį ekonominį su daiktintojo darbo atskirumą. Toks jų atskirumas analogiškas tai ribai, kuria marksizmo-leninizmo klasikai nubrėžė tarp atskirų konkretaus darbo rūšių (verslų) ir šio darbo produkto. Šis santykinio ekonominio socialistinės gamybos grandžių atskirumo analizės metodologinis principas įgalina „apčiuopti“ tiesiogines šio atskirumo ir kartu ūkiskaitos būtinumo priežastis — darbo turinį ir jo pobūdį socializmo sąlygomis bei visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės specifiškumą. Santykinis ekonominis gyvojo darbo atskirumas — vienas iš esminių visuomeninio darbo pa-

sidalijimo specifinių bruožų, kuris tiesiogiai susijęs su darbo turiniu ir jo pobūdžiu socializmo sąlygomis. Santykinis ekonominis sudaiškintojo darbo atskirumas tiesiogiai susijęs su visuomenine gamybos priemonių nuosavybe, su jos specifiškumu pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje. Kitaip tariant, santykinis ekonominis gamybos priemonių ir sukurto produkto atskirumas — vienas iš specifinių socialistinės visuomenės gamybos priemonių nuosavybės bruožų. Vadinasi, santykinis ekonominis gamybos grandžių atskirumas atspindi socialistinės visuomenės gamybinių jėgų ir gamybinių santykių išsivystymo lygį. Tuo pačiu santykinio ekonominio gamybinių jmonių (susivienijimų) atskirumo priežastys yra susijusios su socialistinės visuomenės gamybinių jėgų išsivystymo lygiu ir gamybinių santykių subrendimo laipsniu.

Gamybinių jėgų išsivystymo lygio pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje įtaka ekonominio gamybinių grandžių atskirumo būtinumui reiškiasi tuo, kad gamybiniu techniniu požiūriu atskirtų jmonių (susivienijimų) poreikių kol kas negalima patenkinti vienodai ir visiškai. Tai galima bus padaryti komunistinėje visuomenėje, kai gamybinių jėgų išsivystymo lygis garantuos gamybos priemonių gausumą. Kol kas gamybinių įmonės (susivienijimai) aprūpinamos nevienodo sudėtingumo gamybos priemonėmis ir skirtingos kvalifikacijos darbo jėga. Nevienodas gamybinių jėgų elementų išsivystymo lygis atskirose šakose, o kartais ir tos pačios šakos įmonėse (susivienijimuose) lemia tam tikrus darbo turinio skirtumus.

Visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė pavertė kiekvieno gamintojo darbą tiesiogiai visuomeniniu. Tai esminis socialistinio darbo bruožas. Tačiau nepakankamas gamybinių jėgų išsivystymo lygis socialistinėje visuomenėje sąlygoja nevisiškai subrendusį tiesiogiai visuomeninį darbo pobūdį. Darbui būdingi socialiniai ekonominiai skirtumai, ir kol kas dar yra esminių skirtumų tarp fizinio ir protinio darbo ir pan. Tai lemia objektyvių būtinumą ekonomine prasme atskirti suvisuomenintų gamybos priemonių naudojimą pirminėse gamybos grandyse ir ūkininkauti remiantis ūkiskaita.

Specifinis visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės bruožas, lemiantis gamybinių grandžių ekonominį atskirumą, reiškiasi ne tuo, kad ji garantuoja ekonominę lygybę naudojant gamybos priemones, o tuo, kad šios priemonės, sudarančios visuomeninės nuosavybės objektą, skiriasi savo techninėmis savybėmis bei sudėtingumu. Socializmo sąlygomis skirtingas techninis gamybos priemonių lygis atskirose įmonėse ir šakose sąlygoja santykinį gamybos suvisuomeninimo proceso neužbaigtumą.

Taigi pirminė socialistinių gamybinių jmonių (susivienijimų) santykinio ekonominio atskirumo, o tuo pačiu ir ūkiskaitos priežastis yra darbo turinys ir jo pobūdis socializmo sąlygomis, t. y. pirmiausia tie jo bruožai, kurie atspindi pažiūrą į darbą kaip į pragyvenimo priemonę ir reikalauja ekonominio darbo skatinimo. Be to, ūkiskaitos objektų būtinumą sąlygoja ir šios priežasties nulemtas santykinis ekonominis gamybinių jmonių (susivienijimų) atskirumas. Jeigu tarsime, kad pagrindinė ūkiskaitos būtinumo priežastis yra santykinis ekonominis gamybos grandžių atskirumas, tai jį tokiu atveju reikėtų laikyti išviršiniu ūkiskaitos reiškiniu. Tačiau iš esmės jis yra neatskiriamas ūkiskaitinių santykių elementas, sąlygojantis ir santykinį individualinės reprodukcijos proceso atskirumą.

Ūkiskaitos esmė

Aukščiau analizuotosios objektyvios priežastys nulemia tai, kad socialistinių gamybinių santykių sistemoje ūkiskaita reiškiasi kaip ekonominė kategorija. Ji išreiškia tam tikrą kompleksą socialistinių gamybinių (eko-

nominių) santykių, susiklostančių gamybos, paskirstymo, cirkuliacijos (mainų) bei vartojimo sferose.

Siekiant atskleisti ūkiskaitos esmę, t. y. pateikti konkretų jos, kaip socializmo ekonominės kategorijos, apibrėžimą, pirmiausia būtina išanalizuoti ūkiskaitinių santykių bruožus, jų vietą socialistinių gamybinių santykių sistemoje, parodyti ūkiskaitinių santykių subordinavimo su kitais gamybinių santykių „sluoksniais“ pobūdį, išnagrinėti objektyvias ūkiskaitinių santykių pasireiškimo formas. Juk visa tai padės geriau atskleisti ir ūkiskaitos, kaip socialistinio ūkininkavimo metodo, funkcionavimo objektyvias prielaidas. Politinė ekonomija tiria ūkiskaitą kaip pagrindinės (pirminės) gamybinės grandies ekonominių santykių visumą (gamybinių santykių požiūriu posistemį), kurioje funkcionuoja atitinkamas tam tikro ūkininkavimo lygio ekonominių dėsnių veikimo ir naudojimo mechanizmas.

Apskritai socialistinių gamybinių santykių, tarp jų ir ūkiskaitinių, turinį ir pobūdį lemia visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė. Taigi, atskleidžiant ūkiskaitinių santykių „sluoksnių“ ribas (sferą) sudėtingoje socialistinių gamybinių santykių sistemos struktūroje, reikia turėti galvoje, kad ūkiskaita pirmiausia yra susijusi su pirminiais santykiais, su pagrindiniu socializmo gamybiniu santykiu. Tačiau remiantis tokia prielaida, reikia išaiškinti, kas sudaro ūkiskaitinių santykių tiesioginį pagrindą. Kuo remdamiesi susiklosto šie santykiai?

Socialistiniai gamybiniai santykiai reiškiasi kaip visuminio visuomeninio produkto reprodukcijos proceso ekonominė forma. Daugelio tarybinių ekonomistų (L. Kondratjevo, J. Pachomovo, A. Sibiriovo, V. Radajevio ir kt.) nuomone, tiriant ūkiskaitinių santykių prigimtį, labai svarbu išskirti visuomeninio produkto reprodukcijos procese atskirų šio produkto dalių reprodukciją, t. y. individualinės reprodukcijos procesą, kuris formuojasi remdamasis daliniu darbo pasidalijimu. Mūsų, kaip ir kitų tarybinių ekonomistų, nuomone, ūkiskaitinių santykių formavimosi ir vystymosi pagrindą sudaro individualinės reprodukcijos procesas, vykstantis pagrindinėse gamybinėse grandyse. Vadinasi, ūkiskaitiniai santykiai yra individualinės reprodukcijos ekonominė forma* Lemiamą vaidmenį atskleidžiant ūkiskaitos esmę turi ekonominių santykių, susiklostančių individualiniame reprodukcijos procese, pobūdis. Tačiau galiausiai ūkiskaitos esmė gali būti atskleista tik atsižvelgiant į individualinės ir visuomeninės reprodukcijų sąveiką. Individualinė reprodukcija nuo visuomeninės priklauso tuo, jog socialistinėje visuomenėje pradinį lėšų judėjimo tašką individualinėje reprodukcijoje sąlygoja tai, kad visuomenė skiria tam tikrus išteklius pirminei gamybinei grandžiai sukurti, kad socializmo sąlygomis svarbiausias individualinės reprodukcijos proceso agentas yra visuomenė. Individualinės reprodukcijos procesas, kaip visuminio visuomeninio reprodukcijos proceso sudedamasis elementas, įgauna visaliaudinės gamybos priemonių nuosavybės bruožą. Šio proceso ekonominiuose santykiuose dalyvauja visuomenė, gamybinis kolektyvas ir atskiras darbuotojas. Todėl šiems santykiams yra būdingi kolektyviškumo, draugiškumo ir savitarpio pagalbos bruožai.

Abi reprodukcijos formos (visuomeninė ir individualinė) yra glaudžiai susijusios tam tikra subordinacija. Kolektyvų poreikiai tenkinami atsižvelgiant į bendrus visuomeninės gamybos ir į jų kolektyvinio darbo rezultatus. Kitais žodžiais tariant, gamybos ir vartojimo procesai kartu yra visuomeninės ir individualinės reprodukcijos atitinkamos stadijos (pradinė ir baigiamoji). Todėl centralizuotas ūkinių klausimų sprendimas visuomenės mastu glaudžiai siejamas su jų sprendimu atskirose gamybinėse grandyse, atspindinčiu šių grandžių savarankiškumą.

* Pastaruoju metu tarybiniai ekonomistai, aiškindami ūkiskaitinių santykių kilmę, vis dažniau remiasi tokia nuomone. Zr.: 8, p. 39; 11, p. 15; 14, p. 62.

Kaip ekonominėje individualinės reprodukcijos proceso formoje, ūkiskaitoje reiškiasi visi esminiai (svarbiausi) socialistinių gamybinių santykių bruožai, kurie būdingi liaudies ūkio grandims. Visa tai įgalina išskirti kaip savarankišką ūkiskaitinių santykių posistemį vieningoje socialistinių gamybinių santykių sistemoje.

Ūkiskaitiniams santykiams, kaip sudedamajam socialistinių gamybinių santykių sistemos sluoksniui (posistemui), iš esmės būdingi tiesiogiai visuomeninės gamybos bruožai. Todėl tiesiogiai visuomeniniai santykiai funkcionuoja planingai veikiami visaliaudinio ekonominio intereso ir padeda įgyvendinti aukščiausią socialistinės gamybos tikslą. Kadangi pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje, palyginti su aukštesniąja, gamyba suvisuomeninta dar nevisiškai, tai tik ką paminėtieji bruožai pagrindinių ūkiskaitinių grandžių veikloje reiškiasi dar modifikuotai (šiek tiek iškreiptai). Mat su tiesioginiais (planiniais) ekonominiais ryšiais susipina prekiniai-piginiai santykiai (netiesioginiai ryšiai), susiklosto kolektyviniai ekonominiai interesai, išlieka santykinis ekonominis pirmųjų gamybos grandžių atskirumas. Visos šios modifikuotos socialistinių gamybinių santykių pasireiškimo formos tiesiogiai susijusios su ūkiskaitiniais santykiais, t. y. sudaro savotišką jų turinio elementą. Vadinasi, ūkiskaita išreiškia tiesiogiai visuomeninius santykius (planingumą) ir prekiniai-piginius santykius. Kitais žodžiais tariant, ūkiskaitoje atspindi bendrieji komunistiniai ekonominiai santykiai (planingumas) ir santykiai, būdingi tik pirmajai komunistinės visuomenės fazei (prekiniai-piginiai santykiai). Jie susiję su santykiniu ekonominiu gamybos grandžių atskirumu. Prekiniai piniginiai santykiai sąlygoja išviršinius ūkiskaitos bruožus. Tuo tarpu planingumas lemia jos turinį.

Subordinuojant ūkiskaitoje tiesioginius ir netiesioginius ekonominius ryšius, atspindima aukščiausio socialistinės gamybos ir lokalinių ūkiskaitinių grandžių tikslų sąveika.

Toks ūkiskaitos turinys atspindi jos vidinį prieštaringumą. Ūkiskaitiniai santykiai yra neantagonistinių prieštaringumų tarp visaliaudinio ir kolektyvinių ekonominių interesų pasireiškimo ir kartu jų šalinimo forma. Ūkiskaitos tobulinimas ir stiprinimas brandaus socializmo sąlygomis užtikrinamas vystant jos tiesiogiai visuomeninius ir kartu geriau panaudojant prekiniai-piginius santykius. Iš viso to, ką aukščiau aptarėme, padarome šias išvadas: 1) ūkiskaitiniai santykiai, būdami tiesiogiai visuomeniniai savo giluminių bruožų prasme, įgauna vertinę (piniginę) pasireiškimo formą; 2) ūkiskaitiniai santykiai išreiškia bendrus ūkinis ryšius, atspindinčius tiek socialistinės ekonomikos vienybę, tiek santykinį ekonominį gamybinių grandžių atskirumą; 3) ūkiskaitiniai santykiai susiję su ekonominių interesų sistema (visaliaudinių, kolektyvinių ir asmeninių), su šių interesų derinimu.

Atskleidžiant ūkiskaitinių santykių ypatumus, būtina juos susieti su gamybinių grandžių veiklos apsimokamumu* ir rentabilumu. Apsimokamumas ir rentabilumas tiesiogiai susiję su ūkiskaitiniais santykiais ir lemia jų turinį. Ūkiskaitinių santykių turinį sudaro tai, kad juose atspindi būtinumas padengti planingai organizuotos gamybos išlaidas pajamomis ir ūkininkauti kiekvienoje gamybos grandyje rentabiliai, taip pat ekonominis suinteresuotumas ūkinės veiklos rezultatais ir atsakomybė už jų gerinimą.

Ūkiskaitiniai santykiai sudaro tam tikrą kompleksą. Šis kompleksas apima atskirų socialistinės gamybos pagrindinių grandžių santykius su visuomene, su aukštesnėmis gamybos valdymo grandimis (skiriant joms gamybos priemones, priklausančias visuomenei, paskirstant grynąsias pajamas, suteikiant valstybinio banko kreditus ir mokant palūkanas už

* Gamybinių grandžių apsimokamumas yra tiesioginė priklausomybė tarp pagamintos bei realizuotos produkcijos ir jų dispozicijai tenkančių lėšų sumos.

juos ir pan.); gamybinių įmonių (susivienijimų) ir ūkiskaitinių organizacijų tarpusavio santykius (tiekiant gamybos priemones bei realizuojant pagamintą produkciją arba atliekamus įrengimus ir pan.); taip pat ūkiskaitinių grandžių santykius su jų struktūriniais padaliniais bei darbuotojais (materialiai skatinant už atlikto darbo rezultatus bei užtikrinant materialinę atsakomybę už juos ir pan.). Šių santykių visuma turi užtikrinti visuomeniškai būtinų darbo sąnaudų padengimą gamybinėse įmonėse (susivienijimuose) bei tiesioginį priklausomumą tarp jų grynyųjų pajamų dydžio ir kolektyvų gamybinių bei negamybinių poreikių patenkinimo lygio.

Ūkiskaitiniai santykiai atspindi esminius, nuolat pasikartojančius bei atsinaujinančius atitinkamų ekonominių reiškinių bei procesų tarpusavio ryšius. Todėl jie galiausiai reiškiasi kaip ekonominė kategorija. Ūkiskaita, kaip ekonominė socializmo kategorija, yra ekonominių santykių tarp visuomenės ir atskirų ūkiskaitinių liaudies ūkio grandžių sistema, kuria užtikrinamas individualinės išplėstinės reprodukcijos procesas ir jo sąveika su visuomenine reprodukcija, gamybinių grandžių apsimokamumas ir jų veiklos rentabilumas, planingai valdomi ekonominiai procesai, ekonomiškai suinteresuojami gamybiniai kolektyvai gerinti savo veiklos rezultatus.

Socialistinė valstybė (ūkiniai jos organai) organizuoja ūkiskaitą įstatiškai įformindama ūkiskaitinius santykius teisiniais bei administraciniais aktais, t. y. ji organizuoja ir naudoja ūkiskaitą kaip socialistinio ūkininkavimo metodą. Taigi ūkiskaita yra ne tik kaip ypatinga ekonominių socializmo santykių sistema, kaip ekonominė kategorija, bet ir kaip ūkininkavimo metodas, kuris planingai naudojamas visuomenės gamybos efektyvumui didinti bei bendraliaudiniams, kolektyviniams ir asmeniniams ekonominiams interesams derinti remiantis socializmo ekonominių dėsnių pažinimu ir naudojimu.

Ūkiskaita, kaip socialistinio ūkininkavimo metodas, remiasi objektyvių ūkiskaitinių santykių sistema. Kiekviename socialistinės ekonomikos vystymosi etape visuomenė, suprasdama ūkiskaitos esmę, ją naudodama, įteisina ūkiskaitinius santykius, numato jų tobulinimo bei plėtojimo kryptis.

Ūkiskaita socialistinio ūkininkavimo praktikoje gali atlikti savo funkcijas tik per žmonių veiklą, kuriant ir naudojant atitinkamas ekonomines formas. Tik naudojant ūkiskaitą, kaip ūkininkavimo metodą, atsiskleidžia joje objektyvaus ir subjektyvaus vienybė. O tai įgalina suformuluoti jos, kaip planinio ūkininkavimo metodo, funkcijas: gamybos išlaidų ir rezultatų palyginimas pinigine išraiška; gamybos išlaidų padengimas nuosavomis lėšomis; visuomenės perduotų gamybos grandims materialinių bei finansinių išteklių apyvartos valdymas; ekonominis gamybos skatinimas; gamybos vidinių rezervų mobilizavimas jos efektyvumui didinti; darbo žmonių įtraukimas į gamybos valdymą.

Ūkiskaita, kaip socialistinio ūkininkavimo metodas, atspindi planingumo ir prekinio-piginių santykių vienybę, direktyvinių užduočių ir ekonominių paskatų derinimą, centralizuoto valdymo ir gamybos grandžių ūkinio operatyvinio savarankiškumo derinimą.

Ūkiskaita, kaip socialistinio ūkininkavimo metodas, sudaro objektyvias prielaidas asmeniniams ir kolektyviniams interesams suderinti su visaliaudiniams ekonominiams interesais. Visaliaudiniai interesai atsispindi ūkiskaitinių grandžių gamybinėje bei finansinėje veikloje per liaudies ūkio plano užduotis. Vykdamt planines užduotis, didėja visos visuomeninės gamybos galutiniai rezultatai, geriau tenkinami visų darbo kolektyvo narių materialiniai ir kultūriniai poreikiai priklausomai nuo kiekvieno darbuotojo darbo kiekio ir kokybės.

Ūkiskaita, kaip socialistinio ūkininkavimo metodas, yra ūkio planinio tvarkymo taisyklių bei būdų visuma. Kadangi ūkiskaitiniai santykiai yra

socialistinių gamybinių santykių posistemis, tai ūkiskaita, kaip ūkininkavimo metodus, yra savo ruožtu sudėtingesnės ekonominės sistemos — ūkio mechanizmo struktūrinis elementas.

Ūkiskaitos veiksmingumą lemia planavimo ir ekonominio skatinimo (kaip ūkio mechanizmo elementų) organizavimo lygis, jų metodų bei rodiklių, ekonominių normatyvų atitikimas realioms ūkininkavimo sąlygoms. Ūkiskaita savo ruožtu sudaro palankias prielaidas gamybiniams kolektyvams bei atskiriems darbuotojams dalyvauti planavimo darbe, jų ekonominiam suinteresuotumui gamybos rezultatais pasireikšti. Per ūkiskaitinius santykius realizuojamos ekonominių svėrų ir paskatų funkcijos. Ūkiskaita lemia atitinkamas ekonomines prielaidas tam tikrai ekonominio skatinimo sistemai susiformuoti. Ūkiskaitos organizavimas yra savotiškas ekonominio skatinimo metodų bei formų funkcionavimo pamatas. Kita vertus, ūkiskaitos veiksmingumas priklauso nuo ekonominio skatinimo sistemos efektyvumo, nes viena iš jos funkcijų yra ekonominis gamybinių kolektyvų bei materialinis atskirų darbuotojų skatinimas.

LITERATURA

1. Абалкин Л. И. Динамика социалистической экономики.— М., 1981.
2. Агафонов А. К. Объективные основы хозрасчета и вопросы его совершенствования. Автореф. ... докт. дис.— Киев, 1969.
3. Аллахвердян Д. А. Хозяйственный расчет в системе управления.— Финансы СССР, 1976, № 10.
4. Вахламов Б. А. Хозрасчет в новых условиях.— Новосибирск, 1971.
5. Городецкий Е. С. Хозрасчет и равные условия хозяйствования.— Ярославль, 1968.
6. Иванченко В. Хозяйственный расчет в системе экономических рычагов управления производством.— Плановое хозяйство, 1975, № 2.
7. Калмыков Ю. X. Хозяйственный расчет и гражданское право.— Саратов, 1969.
8. Кондратьев Л. Ф. Экономические законы и хозрасчет.— М., 1979.
9. Корнеева Р. В. Кредитные взаимоотношения промышленности с Госбанком.— М., 1975.
10. Мергелов Г. С. Хозрасчет в системе управления отраслью.— М., 1980.
11. Методологические основы теории хозяйственного расчета / Под ред. В. В. Радаева. М., 1981.
12. Проблемы экономического стимулирования промышленного производства.— Киев, 1968.
13. Совершенствование системы хозяйственного расчета в отраслях промышленности.— М., 1975.
14. Тихонова З. В. Научно-технический прогресс и хозяйственный расчет.— М., 1977.
15. Хозяйственный расчет и стимулы на промышленном предприятии. / Под ред. В. И. Клещко. Минск, 1972.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Tarpfakultetinė politinės
ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1982 m. kovo mėn.

ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ РАСЧЕТ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ СОЦИАЛИЗМА И КАК МЕТОД СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В. КИНДУРИС

Резюме

В статье исходя из основных положений марксистско-ленинской теории, а также советской экономической науки исследуются объективные причины, обуславливающие необходимость хозяйственного расчета, дается также характеристика сущности хозяйственного рас-

чета как экономической категории социализма и как метода социалистического хозяйствования.

По вопросу о необходимости хозяйственного расчета в советской экономической литературе высказано немало мнений. Мы не согласны с мнением тех экономистов, которые считают, что необходимость хозяйственного расчета обуславливают такие объективные причины, как система социалистических производственных отношений, экономические законы социализма или какой-либо один экономический закон (например, закон стоимости), товарно-денежные отношения, противоречия между планомерными и товарно-денежными отношениями.

Поиски наиболее убедительного решения вопроса приводят к мысли, что необходимость хозяйственного расчета обуславливается теми сторонами социалистических производственных отношений, которые связаны с относительным экономическим обособлением социалистических производственных предприятий (объединений). Такая постановка вопроса, конечно, не означает, что хозяйственный расчет сводится только к относительному экономическому обособлению производственных звеньев. В данном случае речь идет о причинах, порождающих такую экономическую обособленность, которая предполагает ее органическое соединение с отношениями единства народнохозяйственного комплекса.

При анализе необходимости и сущности хозяйственного расчета мы исходим из целостности социалистической экономики, в которой все производственные звенья связаны между собой, объединены в единый народнохозяйственный комплекс общественной собственностью на средства производства.

В данной статье раскрывается положение о том, что хозяйственный расчет является специфической экономической категорией социализма, выражает определенные экономические отношения при социализме и используется как метод социалистического хозяйствования.

Для выявления природы и сущности хозяйственного расчета определяются основные черты хозрасчетных отношений, а также их место в системе социалистических производственных отношений. Более точный критерий подхода к определению природы хозрасчетных отношений связывает их материальную основу не с самим звеном общественного производства, а с реальным процессом, осуществляемым в рамках этого звена,— индивидуальным воспроизводственным процессом, протекающим на производственном предприятии (объединении).

На этапе развитого социализма хозрасчетные отношения выступают как единая целостная система, охватывающая отношения в пределах отраслевого комплекса в целом.

В заключение дается определение хозяйственного расчета как экономической категории, раскрывается также сущность хозяйственного расчета как метода социалистического хозяйствования. Автор показывает, что хозяйственный расчет как метод социалистического хозяйствования является важным элементом хозяйственного механизма. Хозяйственный расчет тесно связан с другими элементами хозяйственного механизма, прежде всего, с планированием таких элементов, как плановые задания, показатели и нормативы.